

La criminalitat a les Valls d'Andorra durant l'Antic Règim. Balanç historiogràfic i perspectives de futur

RESUM: La societat andorrana de l'Antic Règim continua sent, en gran mesura, un misteri avui dia. El coneixement de la quotidianitat del conjunt de la societat i els seus individus marcada per la violència derivada dels factors endògens i exògens característics de l'època, són aspectes que es mantenen ocults malgrat la realització d'incipients estudis sobre la criminalitat andorrana durant l'època moderna. L'objectiu d'aquest article és demostrar la importància de l'estudi de la criminalitat com a indicador de mesura social per a l'anàlisi de societats d'èpoques passades, així com els principals estudis sobre la criminalitat andorrana esdevinguda en els segles moderns que s'han dut a terme fins a l'actualitat, les seves aportacions a la història social del país i les línies futures de recerca.

Paraules clau: *criminalitat, Andorra, edat moderna, història social, historiografia.*

ABSTRACT: The Andorran society of the Old Regime remains, to a great extent, a mystery today. The knowledge of the daily life of society as a whole and of its individuals, marked by violence caused by endogenous and exogenous factors characteristic of the time, are aspects that remain hidden even though incipient studies on Andorran criminality were carried out during the Modern Era. The objective of this article is to demonstrate the importance of the study of criminality as an indicator of social measure for the analysis of societies of past times, as well as the main studies on Andorran crime in the modern centuries that have been carried out to date, their contributions to the social history of the country and future lines of research.

Keywords: *criminality, Andorra, Modern Age, social history, historiography.*

Introducció

La idea de neutralitat introduïda per Antoni Fiter i Rossell en el *Manual Digest de les Valls Neutres d'Andorra*,¹ ha impregnat l'imaginari col·lectiu d'una percepció de pau social duradora dins del país al llarg dels segles completament errònia. Els conflictes transfronterers que van tenir lloc durant els segles moderns en la zona dels Pirineus, com les guerres hispanofranceses, el bandolerisme o la introducció de la Inquisició, van ser elements desestabilitzadors per a aquestes societats de muntanya que s'emparaven en els seus privilegis per a mantenir un *modus vivendi* dependent del comerç transfronterer, el qual es veia afectat amb l'augment de la pressió militar a la frontera i el tancament de la mateixa davant aquests esdeveniments.



Jorge Rodríguez i Pérez, historiador i arxiver

Factors exògens que, d'alguna manera, van tenir una repercussió en el si d'aquestes comunitats i van pertorbar la seva quotidianitat fins a empitjorar la situació interna inherent a la precarietat socioeconòmica del territori. Una influència que pot ser analitzada a partir de la criminalitat existent, presa aquesta com a indicador de mesura social per a l'anàlisi de la seva evolució en el període d'estudi en qüestió a través de la documentació judicial generada pels tribunals ordinaris i eclesiàstics. En el cas d'Andorra, entre els segles xv i xviii aquests eren el Tribunal de Corts i el Tribunal del Sant Ofici. Documentació que es troba custodiada a l'Arxiu Nacional d'Andorra, concretament en els fons del Tribunal de Corts i en l'Arxiu de les Set Claus; i en els fons de la Inquisició conservats a l'Arxiu Històric Nacional d'Espanya i l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Un objecte d'estudi que, a partir de la segona meitat del segle xx, ha il·luminat una nova disciplina històrica: la història de la criminalitat. Tot seguit es mostra la importància de l'estudi de la criminalitat per a l'anàlisi de societats d'èpoques passades i es repassen les principals recerques sobre la criminalitat andorrana que s'han dut a terme fins a l'actualitat, les seves aportacions a la història social del país i les línies futures de recerca.

1. La importància de la documentació judicial

Les fonts judicials constitueixen la base en la qual se sustenten les recerques sobre el crim.² La documentació penal s'erigeix com un element fonamental per al coneixement de les causes judicials i el seu entorn que, directament o indirectament, estava implicat. Les demandes, els processos, les declaracions de les parts implicades, els testimonis aportats, les proves presentades, les sentències emeses i els càstigs que imposaven permeten a l'historiador comprendre el fenomen del crim en tota la seva complexitat.³ Factors socials, econòmics, jurídics i culturals s'entrellacen per retratar una societat en particular davant les motivacions de diferent índole que van acabar per escenificar la pertorbació del seu ordre social.

Un relat dels esdeveniments que pot ser resseguit al llarg de les diferents fases del procés judicial on queden reflectides les característiques personals de les parts litigants, la relació entre totes dues i la mentalitat que envoltava el conflicte en el seu conjunt, des dels implicats fins a les autoritats i de la comunitat en general. Els protagonistes, les seves intencionalitats, la rellevància de l'acte comès i els valors culturals en els quals s'emparaven per a acusar o defensar-se poden ser observats i interpretats gràcies a aquesta tipologia documental que, al seu torn, és l'únic mitjà que gaudeix l'historiador per a analitzar aquest fenomen en èpoques preestadístiques.

2. Aportacions de l'estudi de la criminalitat

La documentació processal, gràcies a la seva riquesa informativa, ressalten una sèrie d'aportacions de gran valor per al seu estudi històric. Les al·legacions emprades davant les instàncies judicials permeten conèixer els valors socials i morals dels individus i de la comunitat. Les penes imposades en les sentències mostren les fonts jurídiques en què les sustentaven els jutges, l'impacte social del crim i l'eficàcia de les institucions judicials en el restabliment de la pau social.^{4,5}

A més, aquesta tipologia documental també permet aprofundir en la comprensió de les picabaralles existents entre veïns, l'establiment de xarxes clientelars, així com en els *tempus* en què es van produir els disturbis socials, els seus protagonistes, les motivacions i els mecanismes de consecució.⁶

Igualment, quantificant les dades extretes és possible realitzar estudis sobre l'evolució de la delinqüència i dels factors recurrents que la van motivar.

Amb tot, cal no oblidar que malgrat l'ampli ventall d'aportacions que la documentació judicial ens brinda, aquesta també pateix d'una sèrie de limitacions. Pretendre conèixer amb exactitud la realitat criminal a través d'aquestes fonts és un error perquè al llarg dels segles s'ha produït una eliminació dels fons d'arxiu en qüestió a causa de la selecció natural o intencionada, per la qual cosa la informació que ens ha arribat és simplement una porció del que realment va succeir. Cal tenir en compte que, sobre la base d'aquesta premissa, el que podem afirmar és que en aquesta tipologia documental es troba la història de la justícia penal, ja que reflecteix l'activitat de la institució judicial en la seva funció de perseguir el crim. Per tant, la documentació processal no comptabilitza la totalitat dels delictes, sinó únicament aquells que han estat registrats i jutjats. És per això que només podem aspirar a conèixer un fragment de la conflictivitat real.⁷

3. La criminalitat andorrana

La criminalitat andorrana que va tenir lloc entre els segles xv i xvii ha estat analitzada per tres autors: R. Pastor, L. M. Phole i P. Castell.^{8, 9, 10}

En el cas de R. Pastor, ens trobem davant una recerca centrada en l'anàlisi dels delictes de bruixeria a Andorra entre 1471 i 1661, a fi de comprendre l'imaginari col·lectiu que, tant les autoritats repressores de l'època com la pròpia comunitat, tenien sobre aquest fenomen. Un estudi que detalla els trets culturals de la societat andorrana sobre aquest tema i que posa en relleu les semblances i les diferències en comparació amb la mentalitat imperant sobre la bruixeria en la zona dels Pirineus.

Per consegüent, l'obra mostra les diferents formes de manifestació de la bruixeria, els seus protagonistes, que principalment eren dones, els instruments, el seu rerefons mitològic i el procés repressiu emprat per les autoritats al llarg del període seleccionat.

En el seu conjunt, R. Pastor, a través de l'anàlisi de la documentació processal procedent de l'Arxiu Històric Nacional, concretament del fons del Tribunal del Sant Ofici de Barcelona, i de l'Arxiu Nacional d'Andorra i l'Arxiu de les Set Claus, corresponents al fons del Tribunal de Corts, ens aproxima a les circumstàncies, costums i esdeveniments per a la reconstrucció de la societat de l'època.

Seguint aquesta mateixa línia, P. Castell va presentar la seva tesi doctoral a la Universitat de Barcelona, la qual tenia com a objecte d'estudi l'anàlisi de la cacera de bruixes a Catalunya i, per tant, els Pirineus catalans i les seves comunitats de muntanya, entre elles la de les Valls d'Andorra, entre els segles xv i xvi. Un estudi centrat en la documentació inèdita dels processos judicials procedents dels tribunals ordinaris i eclesiàstics a fi d'establir l'origen i l'articulació del susdit fenomen històric al llarg d'aquests dos-cents anys.

Finalment, cal destacar l'obra de L. M. Pohle. Una recerca centrada en delinqüència

andorrana jutjada per les Corts entre 1600 i 1640. A diferència del treball de R. Pastor, aquest estudi únicament sustenta els resultats en l'anàlisi quantitativa-qualitativa dels documents judicials del fons del Tribunal de Corts. Aquesta circumstància és conseqüència del fet que, durant aquest període de la història d'Andorra, el Tribunal de Corts era la institució que s'ocupava de jutjar i sentenciar qualsevol causa civil o criminal que es produís dins del territori,¹¹ mentre que el Tribunal del Sant Ofici només va actuar durant el breu lapse comprès entre 1581 i 1601.¹²

Aquests tres treballs de recerca configuren la bibliografia existent sobre l'estudi de la criminalitat andorrana durant l'Antic Règim. En definitiva, podem trobar semblances i diferències en l'objecte d'estudi i l'anàlisi qualitativa dels documents judicials empleats.

Dins de les semblances trobem que, geogràficament, el lloc determinat és Andorra per les enormes possibilitats que presentava un país en formació. Aquesta elecció va inseparablement unida a la del període cronològic de l'edat moderna com a moment en el qual es fa evident el canvi de conjuntura per a la vida dels seus habitants, canvi socioeconòmic produït pel sorgiment dels sectors manufacturadors de la llana i el ferro,¹³ que comporta també una modificació en les formes de pensar i d'actuar.

En relació amb la justícia, aquesta es presenta com a garant d'aquest estatus jurídic que actuarà sobre els contraventors de la llei i descobrirà no sols els hàbits delictius, sinó també les seves prioritats i algunes de les seves pròpies febleses. En elles s'ha fixat un marc institucional, de principis i formes d'actuació àmplia en què s'inclou el cas particular del Tribunal del Sant Ofici a Andorra (1581-1601).

Les obres s'endinsen en el món de la delinqüència andorrana i estableixen primer una anàlisi de la tipologia dels delictes, però no des del punt de vista jurídic, des del qual no s'han fet cap estudi sobre aquest tema, sinó des dels delinqüents. Fet que no vol dir que sigui una classificació de transgressors, sinó més aviat des dels delinqüents andorrans i la seva manera d'actuar.

Les recerques comparteixen inquietuds de moltes de les tendències de la historiografia contemporània i obliguen a una diversitat de mètodes i de fonts per acostar-nos a la història social de les mentalitats i de les institucions.

Entre les fonts emprades, pel tema dels treballs, pel seu àmbit geogràfic, per la cronologia i per l'orientació que s'ha pretès, destaquen com a documentació privilegiada els fons de l'Arxiu Nacional d'Andorra i els de l'Arxiu Nacional d'Espanya.

Un paper destacat en les tres obres és reservat per a la figura de la dona i el seu paper en la societat de l'època; com era considerada, en la família, en les seves possibilitats de vida individual i en els marges pretesos per la moralitat, alhora que mostren els tòpics i prejudicis que les dones arrossegaven respecte d'aquest tema.

Per conèixer millor l'actitud de la resta de la societat, siguin jutges, moralistes o homes del comú, cap a la dona en abstracte, com a identitat teòrica i la seva confrontació amb les realitats més palpables, amb l'acció concreta d'aquestes dones, enfront del delicte, aquestes recerques poden suposar un primer pas per intentar distingir què hi ha de mentalitat ideològica i què hi ha d'experiència, qui encarna la justícia, o almenys la llei, i qui protagonitza la transgressió.

Aquestes recerques permeten aprofundir en altres nivells de la delinqüència de l'Andorra preindustrial. Més enllà de l'interès mostrat pels autors per la història social i institucional del Principat d'Andorra i la zona geogràfica annexa, entre els segles xv i xvii, ressalta l'escassetat d'estudis sobre el fenomen delictiu, fet que alimenta el seu torn, l'interès per conèixer un aspecte social atractiu per a la curiositat humana que impregna totes les capes socials i que comporta, alhora, la demostració de l'actuació del poder per a mantenir l'ordre i prevenir la delinqüència.

S'aborden tots els aspectes de la relació entre el delinqüent i les autoritats. S'explica com es duia a terme un procés judicial en el Tribunal de Corts i en el Tribunal de la Inquisició, és a dir, com actuaven aquestes institucions des que es detenia una persona acusada d'un delictes fins que la hi enviaven a complir el seu càstig.

En definitiva, aquests estudis s'han intentat aproximar a la realitat interna de la comunitat i al seu ordre social mitjançant una estimació quantitativa i qualitativa dels delictes a l'Andorra de l'Antic Règim, amb la condició de presentar una imatge de la societat andorrana de l'època a través de l'estudi de la criminalitat perseguida pels diferents organismes relacionats amb l'ordre públic.

4. Línies de recerques futures

L'escassetat historiogràfica sobre l'objecte d'estudi de la criminalitat andorrana mostra la necessitat d'abordar les recerques d'aquest caire de manera ambiciosa i abasta les diferents línies de recerca que la mateixa disciplina de la història de la criminalitat ha anat desgranant en les últimes dècades.¹⁴

Els estudis quantitius de la criminalitat, basats en l'elaboració de sèries estadístiques a partir de la totalitat dels processos judicials conservats o centrats en un delictes concret, permeten realitzar percentatges de la tipologia delictiva en un marc cronològic i un espai geogràfic concret, així com d'elements sociològics de les parts implicades, tant del delinqüent com de la víctima. Així és possible conèixer els factors que van propiciar el delictes en relació amb el context en què es va produir.

A partir d'aquestes dades estadístiques es poden analitzar les característiques pròpies del delinqüent com el gènere, l'edat, la professió, la procedència geogràfica i social o la relació amb la víctima, permetent l'anàlisi de l'evolució sociològica del crim.

En canvi, l'estudi de les penes imposades establertes en les sentències judicials constitueix una font documental imprescindible per a entendre l'evolució del que era considerat delictes en cada època, el dret aplicat i el funcionament de les institucions judicials com a mecanisme de repressió. En aquest sentit, cal destacar especialment les recerques referents al paper de les institucions carceràries com a elements de disciplina social.

Una altra possible línia de recerca es troba en l'anàlisi del funcionament de les institucions judicials en referència a l'eficàcia de l'aparell judicial en la persecució de la delinqüència i l'existència de mecanismes judicials privats coneguts com a infrajustícia; l'estudi d'aquells mecanismes judicials no formals continua sent una assignatura pendent, en gran part per la dificultat que comporta la seva extraoficialitat, que es produïa entre privats sense deixar empremta documental.

Finalment, els estudis microhistòrics permeten conèixer la quotidianitat de la vida de cada individu i, concretament dins del procés judicial, podem observar el sorgiment d'incidències, les diligències dutes a terme pels oficials de la justícia, l'actitud de les parts implicades, de les autoritats, dels testimonis o de la comunitat, aprofundint així en els aspectes culturals.

5. Conclusions

La recerca de la criminalitat d'Andorra durant l'Antic Règim des del punt de vista històric està en una fase inicial, per la qual cosa encara hi ha un ampli camí a recórrer.

Si bé és cert que l'estudi de L. M. Pohle és el més complet quant a l'anàlisi delictiva de manera general, no deixa d'abastar els primers quaranta anys del segle XVII i deixa al marge un període cronològic de l'edat moderna molt superior. Aquest fet ens impedeix obtenir resultats concloents sobre l'evolució delictiva a llarg termini o la impossibilitat de determinar si existia una delinqüència específica d'Antic Règim o no.

Mentre que les altres dues recerques, la de R. Pastor i P. Castell, encara que comprenen aproximadament dos-cents anys d'evolució del crim, els seus estudis estan centrats en la tipologia delictiva concreta de la bruixeria.

Per tant, les delimitacions d'aquestes recerques sobre el crim en si no permeten tenir una visió en conjunt del fenomen delictiu ni de les característiques de la societat andorrana en els segles moderns, de conèixer la seva mentalitat, les fonts de dret emprades o el funcionament de les institucions judicials.

És per això que resulta necessari aprofundir sobre aquest objecte d'estudi, independentment de la línia de recerca seleccionada, amb la finalitat d'aproximar-se a la realitat social i al funcionament institucional dels organismes judicials d'Andorra, no sols de l'Antic Règim sinó, en general, al llarg dels més de set segles d'història com a territori independent i comprendre la seva evolució social i institucional.

Notes

- 1- VILLARÓ, A. (ed.), FITER I ROSSELL, A. *Manual Digest de les Valls Neutres d'Andorra. Edició, estudis complementaris i notes a cura d'Albert Villaró sobre el manuscrit original de Casa Rossell (ANA, CR 40572)*. Andorra: Aloma, 2018.
- 2- BILLACOIS, F. "Pour une enquête sur la criminalité dans la France d'Ancien Régime". *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations*, XXII, 1, 1967, p. 340-349.
- 3- BAZÁN, I. "La historia social de las mentalidades y la criminalidad". BARROS, C. (ed.): *Historia a debate. Actas del Congreso Internacional*, vol. II. Santiago de Compostela, 1995, p. 85-102.
- 4- IGLESIAS, R. "Moral Popular y tribunales de justicia en la Edad Moderna". MANTECÓN, T.A. (ed.): *Bajtín y la Historia de la Cultura Popular*. Santander: Universidad de Cantabria, 2008, p. 305-332.
- 5- KAGAN, R. *Pleitos y pleiteantes en Castilla, 1500-1700*. Valladolid: Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo, 1991, p. 160.
- 6- MANTECÓN, T.A. *Conflictividad y disciplinamiento social en la Cantabria rural del Antiguo Régimen*. Santander: Universidad de Santander. Fundación Marcelino Botín, 1997, p. 24.
- 7- SBRICCOLI, M. "Fonti giudiziarie e fonti giuridiche. Riflessioni sulla fase attuale degli studi di storia del crimine e della giustizia criminale", *Studi Storici*, 29, núm. 2, 1988, p. 491-501.
- 8- PASTOR, R. *Aquí les penjaven*. Andorra: Consell General d'Andorra, 2004.
- 9- POHLE, L. M. *Perquè ara –gràcies a Déu– hi ha justícia. Un Estudi sobre la delinqüència a Andorra als Anys 1600-1640*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- 10- CASTELL, P. *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV-XVI)*. Tesis doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2014.
- 11- BARAUT, C. "Andorra i les seves institucions a la fi de l'edat mitjana". *Annals de la 2a Universitat d'Estiu. Andorra 83*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura, 1984, p. 126-133.
- 12- PALAU I MARTÍ, M. *Protestantisme i Inquisició a Andorra al segle XVI. Problemes de competències i conflictes jurisdiccionals*. Andorra: Govern d'Andorra. Ministeri de Cultura, 1996, p. 75-81.
- 13- CODINA, O. *De fer et de laine. Les vallées d'Andorre du XVI^e au XIX^e siècle*. Perpignan: Presses Universitaires de Perpignan.
- 14- PÉREZ GARCÍA, P. "Una reflexión en torno a la historia de la criminalidad". *Revista d'història medieval*, núm. 1, 1990, p. 11-37.